

Poznámka vydavatelů

[94] Tyto teorie objasňují řadu problémů, z nichž se F. de Saussure o několika ve svých přednáškách letmo zmínil. // Uvedeme některé příklady.

(1) E. Sievers uvádí *beritnnn* (německé *berittenen* „jízdní“) jako typický příklad na to, že táž hláska může střídavě fungovat dvakrát jako sonanta a dvakrát jako konsonanta (ve skutečnosti tu *n* jako konsonanta funguje jen jednou, a je tedy třeba psát *beritnn*; o to tu však nejde). Málokrterý příklad tak přesvědčivě ukazuje, že „hláska“ a „druh“ nejsou synonymní. I kdybychom se omezili na jediné *n*, tj. na implozi a sistantní artikulaci, získali bychom pouze jedinou dlouhou slabiku. K vytvoření střídajících se sonantních a konsonantních *n* musela by po implozi (první *n*) následovat exploze (druhé *n*), a pak zase se opakovat imploze (třetí *n*). Protože těmto dvěma implozím žádná jiná nepředchází, mají sonantní povahu.

(2) Ve francouzských slovech typu *meurtrier* „vrah“, *ouvrier* „dělník“ atd. tvořilo finální *-trier*, *-vri-er* kdysi jedinou slabiku (ať už byla jejich výslovnost jakákoliv, srov. pozn. na str. 88). Později se začalo vyslovovat dvouslabičně (*meur-tri-er*, a to s hiátem nebo bez něj, tj. *-iříě*, nebo *iříě*). Ne proto, že by se „slabičný přízvuk“ umístil na *i*, ale změnou jeho explozivní artikulace v artikulaci implozivní.

Lidově se místo *ouvrier* vyslovuje *ouvérier*. Tento jev se velmi podobá rozdělení *-vri-er* do dvou slabik, avšak zde svou artikulaci místo třetího prvku změnil druhý prvek, a stal se tak sonantou: *uvříě* → *uvříě*. Později se pak mohlo vyvinout *e* po sonantním *r*.

[95] (3) Uvedme si ještě známý případ protetických vokálů před *s*, po němž ve francouzštině následuje konsonant: latinské *scūtum* → *iscūtum* dalo francouzské *escu*, *écu* „štit“. Skupina *šk* je, jak jsme viděli na str. 87–8, přerušovaný článek; přirozenější je *šk*. Toto implozivní *s* však vytváří vokální vrchol, je-li na začátku věty, nebo když je předchozí slovo zakončeno // konsonantem nízkého stupně otevřenosti. Protetické *i* nebo *e* tuto sonantní povahu jen podtrhují. Každá málo zřetelná fonologická charakteristika má sklon se zesilovat, je-li snaha ji zachovávat. Stejný jev se objevuje v případě francouzského slova *esclandre* „skandál“ a u lidové výslovnosti *esquelette* „kostra“, *estatie* „socha“.¹²⁸ A znovu na něj narážíme v lidové výslovnosti předložky *de* („koho, čeho, z, od“), přepisované jako *ed*: *un oeil ed tanche* „oko lína“. V důsledku synkopy se z *tanche* „lín“ stalo *d'tanche*; aby však v této pozici vyniklo, muselo se *d* stát implozivním, tj. *đlanche*, a stejně jako v předchozích případech se pak i zde před ním vyvinul vokál.

(4) Sotva je asi nutné vracet se k otázce indoevropských sonant a ptát se například, proč se starohornoněmecké *hagl* změnilo v *hagal* „kroupy“, zatímco *balg* „kůže“ zůstalo nezměněno. Ve druhém slově hraje *l*, které je tu druhým prvkem implozivního článku (*bálġ*), úlohu konsonanty, a nemá žádný důvod měnit svou funkci. Naproti tomu stejně implozivní *l* ve slově *hagl* tvořilo vokální vrchol. Protože bylo sonantní, mohlo rozvinout před sebou otevřenější vokál (tj. *a*, pokud se můžeme spolehnout na svědectví grafiky). Postupem času se však tento vokál zastřel, protože dnes *Hagel* se už zase vyslovuje *hāgl*. A tím se i odlišuje výslovnost tohoto slova od výslovnosti francouzského *aigle* „orel“: v německém slově je zavírající *l* a ve francouzském otevírající; s následným němým *e* (*ěgle*).

¹²⁸ Pozn. překl. Ve spisovné francouzštině se píše *squelette*, *statue*.

První část OBECNÉ PRINCIPY

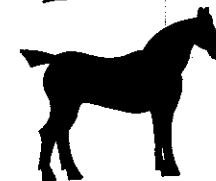
PRVNÍ KAPITOLA Povaha jazykového znaku

§ 1. ZNAK, OZNAČOVANÉ, OZNAČUJÍCÍ¹²⁸

Pro některé lidi je jazyk, převedeme-li ho na jeho základní principy, jen nomenklatura, tj. seznam termínů odpovídajících vždy určité věci.¹²⁹ Například:

: ARBOR

: EQUOS

atd.

atd.

Takovéto pojetí lze v řadě ohledů kritizovat. Předpokládá hotové ideje existující ještě před slovy (o tom viz dál, str. 139); neřká nám, zda určité jméno je vokální či psychické povahy, protože takové latinské *arbor* „strom“ lze uvažovat jak z toho, tak i onoho hlediska; a konečně naznačuje, že spojení sjednocující jméno s věcí je zcela jednoduchá operace, což není ani zdaleka pravda. Avšak i tento prostoduchý pohled nás může přiblížit k pravdě tím, že nám ukáže, že // jazyková jednotka je cosi dvojitého, vzniklého sblížením dvou termínů. [98]

Při uvažování o okruhu mluvy jsme na str. 48 viděli, že oba termíny zahrnuté v jazykovém znaku jsou psychické a v našem mozku jsou sjednocovány asociativním svazkem. Toto podtrhujeme.

Jazykový znak nesjednocuje věc a jméno, ale pojem a akustický obraz.^{a130} Akustický obraz není materiální zvuk, něco čistě fyzického, ale psychický otisk¹³¹ tohoto zvuku, reprezentace, o které nám poskytují svědectví naše smysly; je smyslový, a nazveme-li ho tu a tam „materiálním“, pak jen v tomto smyslu a v protikladu k druhému termínu této asociace, pojmu, jenž je obecně abstraktnější.

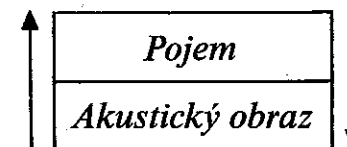
Psychická povaha našich akustických obrazů^b vyvstává, když pozorujeme svou vlastní řeč. Můžeme mluvit sami se sebou nebo si v duchu přeříkávat veršovaný úryvek bez pohybu rtů či jazyka. Protože slova jazyka jsou pro nás akustické obrazy, nelze ve výkladu hovořit o „fonémech“, z nichž jsou složena. Tento termín, který implikuje představu vokální činnosti, lze uplatnit pouze na mluvené slovo, na realizaci vnitřního obrazu v projevu. Tomuto nedorozumění se můžeme vyhnout, budeme-li mluvit o zvucích^c a slabikách slova, a budeme-li si pamatovat, že jde přitom o akustický obraz.

^a Ed. Termín akustický obraz se snad může zdát příliš úzký, protože vedle reprezentace hlásek slova jde i o reprezentaci jeho artikulace, o svalový obraz fonačního aktu. Pro F. de Saussura je však jazyk hlavně zásobnice, cosi obdrženého zvnějšku (viz str. 50). Akustický obraz je především přirozená reprezentace slova jakožto faktu virtuálního jazyka stojícího mimo jeho jakoukoliv realizaci v mluvě. Tak se může motorický aspekt implikovat, nebo může aspoň vůči akustickému obrazu zaujímat vedlejší místo.

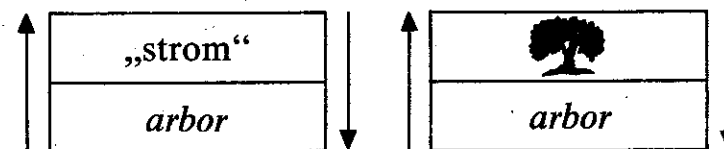
^b Pozn. překl. Pojetí znaku jako akustického obrazu a tedy označujícího (v soudobé terminologii *pojetí unilaterální*) je běžné především v autorových vlastních poznámkách k přednáškám a občas se vyskytuje i v jednotlivých kurzech (str. 52, 105, 147, 159 aj.). Před zavedením novější distinkce a pohledu na znak jako na arbitrární vztah mezi označujícím a označovaným (v soudobé terminologii *pojetí bilaterální*) však váhal, srov.: „Přiznám se, že nemohu rozřešit jednu otázku, a to, jak si udělat jasno v tomto ohledu: Máme znakem nazývat celek, kombinaci pojmu a obrazu? Anebo lze znakem nazývat sám akustický obraz, materiálnější polovinu? Nicméně nazývá-li se znakem *arbor*, pak vždy jen potud, pokud nese pojem. Bylo by třeba mít k dispozici dvě odlišná slova.“ Třetí autorovo pojetí znaku se do přednášek nedostalo: znak jako jakákoliv materiální věc (entita), kterou asociujeme s jinými, tj. která má určitý smysl (Engler 1111–1114 J). K zdánlivému rozporu mezi obojím pojetím, tj. prvním a druhým, nepochybně přispěl de Saussure sám, a to nikoliv v důsledku vývoje svých názorů, ale přirozeným odklonem svého zájmu o označované jako lingvistice zcela vnější, především z důvodů arbitrariness.

^c Pozn. překl. Výraz *son* francouzského originálu tu (a ovšem i jinde) může česky znamenat *zvuk* nebo *hlásku*. Protože francouzština terminologicky nerozlišuje, je někdy rozpoznání přesného smyslu obtížné.

Jazykový znak je tedy psychická jednotka o dvou stránkách, kterou si lze [99] znázornit obrázkem:

Oba tyto prvky jsou úzce spjaty a jeden vyvolává druhý. Zjišťujeme-li smysl latinského slova *arbor* nebo slova, jímž latina označuje pojem „strom“, je zřejmé, že jen tato sblížení

utvrzovaná jazykem se nám jeví odpovídajícími realitě a jakákoliv jiná, jež by nás mohla napadat, zavrhneme.¹³²

Tato definice klade důležitou terminologickou otázku.¹³³ *Znakem*^a nazýváme kombinaci pojmu a akustického obrazu, avšak v běžném úzu tento termín obecně označuje akustický obraz sám, například slovo (*arbor* atd.). Zapomíná se na to, že když *arbor* nazýváme znakem, je to jen proto, že v sobě nese pojem „strom“, stejně jako představa smyslové stránky implikuje představu celku.

[Tato nejednoznačnost mizí, označíme-li všechny tři pojmy zde přítomné názvy, které se vzájemně předpokládají a zároveň spolu tvoří protiklad.]^b Navrhujeme zachovat slovo *znak* pro označení celku, a nahradit *pojem* a *akustický obraz* termíny *označované* a *označující*; ty mají tu výhodu, že označují protiklad, který je jednak odlišuje od sebe a jednak od celku, jehož jsou částmi. Pokud jde o *znak*, spokojujeme se jím proto, že // nevíme, čím ho nahradit, ježto obvyklý jazyk jiný termín nenabízí.¹³⁴ [100]

^a Pozn. překl. De Saussure užíval dlouho namísto *znaku* (*signe*) termínu *sém* (*sème*) a občas i označení *termín* (*terme*). Sému, tj. konvenčnímu znaku (i nevokálnímu), jak vysvítá z jeho poznámek, přiznával jednu dobu proti *znaku* dokonce tu výhodu, že nemůže být gestem, tj. znakem nekonvenčním, kdežto *znak* jím být může. Pro abstraktní část sému užíval výraz *aposém* (*aposème*) a pro sém chápaný systémově, tj. ve vztazích k systému, výraz *parasém* (*parasème*) (Engler 1974, 3310n.).

^b Pozn. překl. Srov. Engler 1115.

Takto vymezený jazykový *znak* má dvě prvořadě vlastnosti. Při jejich výkladu stanovíme zároveň samotné principy jakéhokoliv studia tohoto druhu.

§ 2. PRVNÍ PRINCIP: ARBITRÁRNOST ZNAKU¹³⁵

Svazek sjednocující označující a označované je arbitrární; nebo též můžeme jednoduše říci, pokud znakem chápeme celek plynoucí z asociace označujícího a označovaného: *jazykový znak je arbitrární*.¹³⁶

Takto idea francouzského slova „*soeur*“ (sestra) není se sledem hlásek *s-ö-r*, který jí slouží jako označující, spjata žádným vnitřním vztahem: že by jí stejně dobře mohl zastupovat libovolný jiný sled, dokazují rozdíly mezi jazyky i samotná existence různých jazyků: označované „*boeuf*“ (francouzsky *vůl*) má za označující na jedné straně hranice *b-ö-f* a na druhé straně *o-k-s* (*Ochs*, tj. německy *vůl*).¹³⁷

O principu arbitrárnosti znaku nikdo nepochybuje; často je však snazší určitou pravdu objevit, než jí přidělit místo, které jí patří. Tento princip dominuje v celé lingvistice jazyka a má nedozírné důsledky. Je pravda, že se na první pohled nejeví všechny stejně průkazně; dospíváme k nim až po mnoha oklikách a spolu s nimi pak i k prvořadě důležitosti tohoto principu.¹³⁸

Poznamenejme stranou: až bude sémiologie zorganizována, bude si muset položit otázku, zda jí právem patří výrazové mody spočívající na zcela přirozených znacích, jako je pantomima.¹³⁹ A i za předpokladu, že je přijme, bude jejím hlavním předmětem stále souhrn systémů založených na arbitrárnosti znaku. Ve skutečnosti spočívá v zásadě každý výrazový prostředek, přijímaný určitou společností, na kolektivním zvyku nebo — a to je // totéž — na konvenci. Například ani zdvořilostní znaky, často obdařené jistou přirozenou expresivitou (vzpomeňme si na Čičana, který svého císaře zdraví tak, že devětkrát padne tváří až k zemi), nejsou o nic méně vázány určitým pravidlem; právě toto pravidlo, a ne jejich vnitřní hodnota, nás nutí, abychom je užívali. Lze proto říci, že zcela arbitrární znaky realizují ideál sémiologického procesu lépe než jiné, a proto jazyk, nejkompaktnější a nejrozsáhlejší z výrazových systémů, je také ze všech nejcharakterističtější. V tomto smyslu se lingvistika může stát obecným vzorem celé sémiologie, třebaže jazyk je jen jeden určitý systém z mnoha.

Využili jsme slova *symbol* k označení jazykového znaku, respektive toho, co nazýváme označujícím. Jeho přijetí však naráží právě kvůli našemu prvnímu principu na obtíže. V povaze symbolu je, že nikdy není zcela arbitrární: není totiž prázdný, je v něm zbytek přirozeného svazku mezi označujícím a označovaným. Symbol spravedlnosti, váhy, by nebylo možné nahradit libovolným jiným, například vozem.¹⁴⁰

[101]

I slovo *arbitrární* vyžaduje poznámku. Nemělo by vzbuzovat představu, že označující závisí na svobodné volbě mluvčího (uvidíme dále, že není v moci jednotlivce změnit znak, který je jednou určitou jazykovou skupinou stanovený); chceme jen vyjádřit to, že je *nemotivovaný*, to jest arbitrární ve vztahu k označujícímu, s nímž nemá v realitě žádnou přirozenou vazbu.¹⁴¹

Uveďme závěrem ještě dvě námitky, které by proti stanovení tohoto prvního principu mohly být vzneseny:

(1) Na důkaz toho, že volba označujícího není vždy arbitrární, lze poukázat na *onomatopoeia*.¹⁴² Ta však nejsou nikdy organickými prvky jazykového systému. Jejich počet je ostatně mnohem menší, // než se má za to. Slova jako francouzské *fouet* „bič“ nebo *glas* „umíráček“ mohou znít některým uším se sugestivní zvučností; avšak k poznání, že tuto svou povahu nemají od samého začátku, se stačí vrátit k jejich latinské podobě (*fouet* je odvozeno z latinského *fāgus* „buk“ a *glas* z *classicum* „zatroubení“); kvalita jejich dnešního znění či spíše znění, které jim připisujeme, je náhodným výsledkem fonetického vývoje.

Pokud jde o skutečná onomatopoeia (typu *bimbam*, *tiktak* atd.), jsou nejen málo početná, ale i jejich volba je již do jisté míry arbitrární, protože jsou jen pouhou přibližnou a již polokonvenční imitací určitých zvuků (srovnejme francouzské *ouaoua* a německé *wauwau*, tj. „hafhaf“). Navíc, jakmile byla jednou do jazyka zavedena, zapojují se víceméně do fonetického, morfologického a dalšího vývoje, který podstupují ostatní slova (srovnej francouzské *pigeon* „holub“ pocházející z vulgární latinského *pi-piō*, jež je samo odvozeno od onomatopoeie): je to zřejmý důkaz toho, že cosi ze své původní povahy ztratila, aby mohla obecně nabýt povahu jazykového znaku, který je nemotivovaný.

(2) *Zvolání*,¹⁴³ těsně spjatá s onomatopoei, mohou opravňovat k obdobným poznámkám a naši argumentaci neohrožují. Mohou svádět k tomu, že v nich budeme vidět spontánní vyjádření reality, diktovaná takřkajíc přírodou. Většinu z nich však můžeme nutný svazek mezi označovaným a označujícím upřít. Stačí v tomto ohledu porovnat dva jazyky, abychom pochopili, nakolik se tyto výrazy z jednoho jazyka do druhého mění (například francouzské *aiè!* „au“ odpovídá německému *au!*). Víme také, že mnohá zvolání vznikla z určitého smyslu slov (srov. francouzské *diable!* „k čertu!“ (*diable* = čert), *mordieu!* „mordyjé!“ = *mort Dieu* „smrt boha“ atd.). Shrme-li, onomatopoeia a zvolání jsou důležitá až druhotně a jejich symbolický původ je zčásti sporný.

[102]

¹⁴⁰ Pozn. překl. Ze souvislosti je zřejmé, že autor i zde mluví především o interjekcích.

§ 3. DRUHÝ PRINCIP: LINEÁRNÍ POVAHA OZNAČUJÍCÍHO¹⁴⁴

[103] Označující je svou povahou auditivní, a probíhá pouze v čase, od něhož přebírá tyto charakteristiky:

(a) představuje určitý rozsah a

(b) tento rozsah je měřitelný v jediné dimenzi: tou je linie.¹⁴⁵

Tento princip je zřejmý, zdá se však, že jsme jeho zformulování až dosud vždy zanedbávali, bezpochyby proto, že jsme ho shledávali příliš prostým. Přesto je však základní a jeho důsledky jsou nedozírné; svou důležitostí se vyrovná prvním zákonu. Závisí na něm veškerý mechanismus jazyka (viz str. 150). Proti vizuálním označujícím (například námořním signálům apod.), která mohou vést ke komplikacím hned v několika dimenzích současně, mají akustická označující k dispozici pouze linii časovou;^a jejich prvky se představují jeden po druhém, tvoří řetěz. Tento jejich charakter se okamžitě projeví, jakmile je zachytíme písmem a následnost v čase nahradíme prostorovou linií grafických znaků.

V některých případech se to však nejeví průkazně. Jestliže například určitou slabiku zdůrazním, zdá se, že na stejném místě hromadím různé významové prvky. Je to však iluze: slabika a její přízvuk tvoří jediný fonační akt a uvnitř něho neexistuje žádná dualita, pouze různé protiklady k jeho okolí (o tom viz str. 160).

DRUHÁ KAPITOLA Neproměnlivost a proměnlivost znaku

§ 1. NEPROMĚNLIVOST¹⁴⁶

[104] Jestliže se ve vztahu k ideji, kterou zastupuje, jeví označující jakožto libovolně zvolené, pak ve vztahu k jazykovému společenství, které ho užívá, libovolné není, je dané. Nikdo se tohoto sociálního kolektivu neptá, a označující zvolené jazykem nelze nahradit žádným jiným. Tuto skutečnost, jež v sobě zdánlivě obsahuje rozpor, lze lidově označit jako „vynucený tah“. Jako bychom jazyku říkali „teď vol!“, ale také dodávali „a musí to

^a Pozn. překl. Starší autorův termín pro lineárnost, jak vysvítá ze zanechaných poznámek, byl *uni-spatialité* „jedno-prostorovost“ (Engler 1974, 3317.2).

být tento znak, a žádný jiný“. Nejenomže by jednotlivec nebyl v čemkoliv schopný, i kdyby chtěl, tuto provedenou volbu změnit, ale ani samo společenství nedokáže rozhodovat byť o jediném slovu; toto společenství je vázáno na jazyk takový, jaký je.

Nadále tudíž již nelze jazyk připodobňovat k nějaké jasné a jednoduché úmluvě, a právě z této stránky je mimořádně zajímavé studovat jazykový znak. Chceme-li totiž demonstrovat, že zákon určitým kolektivem přijímaný je cosi, čemu se podrobuje, a nikoliv pravidlo, s nímž svobodně souhlasí, pak je to jazyk, který nám v tomto ohledu nabízí markantní důkaz.

Podívejme se tudíž, jak se jazykový znak vymyká naší vůli, a učíme pak důležité závěry, které z tohoto jevu plynou.

V libovolném období, ať se v čase vracíme sebevíce zpět, jazyk se vždy jeví jako dědictví předchozího období. Můžeme si sice představovat akt, jímž se věcem v dané době přidělovala jejich jména a jímž byla mezi pojmy a akustickými obrazy uzavřena úmluva; avšak takovýto akt nebyl nikdy zaznamenán. Představa, že věci se tak mohly odehrát, se nám vtírá s velmi zřetelným pocitem arbitrárnosti znaku. [105]

Ve skutečnosti žádná společnost nezná a nikdy neznala jazyk jinak než jako produkt děděný od předchozích generací, který je třeba přijímat takový, jaký je. Proto také otázka původu jazyka nemá tu důležitost, která se jí obecně přikládá.¹⁴⁷ Takovou otázku dokonce není ani třeba klást; jediným skutečným předmětem lingvistiky je normální a pravidelný život konkrétního jazyka, který již vznikl. Daný stav jazyka je vždy produktem historických faktorů, a právě tyto faktory vysvětlují, proč je znak neměnný, to jest proč vzdoruje každé arbitrární záměně.

Avšak říci, že jazyk je dědictví, nic nevysvětluje, pokud nejdeme dál. Copak se existující a děděné zákony nedají z jednoho okamžiku do druhého změnit?

Tato námitka nás vede k tomu, že umisťujeme jazyk do jeho společenského rámce a klademe si tuto otázku tak, jak bychom si ji kladli u ostatních společenských institucí. Jakým způsobem se však přenášejí ty? Tato obecnější otázka zahrnuje i otázku neproměnlivosti. Nejprve je třeba zhodnotit, zda se tyto ostatní instituce těší větší či menší svobodě; uvidíme, že u každé z nich je rovnováha mezi vnášenou tradicí a svobodnou činností společnosti jiná. Pak budeme zkoumat, proč v dané kategorii faktory prvního řádu působí silněji nebo slaběji než faktory druhého řádu. A nakonec se vrátíme k jazyku a budeme se ptát, proč historický faktor přenosu v něm // tak plně dominuje a vylučuje jakoukoliv náhlou a všeobecnou změnu. [106]

Jako odpověď na tuto otázku by bylo možné použít řady argumentů a prohlásit například, že proměny jazyka nejsou vázány na sled generací, jež samy ani zdaleka nespočívají jedná na druhé jako zásuvky kusu nábytu-

ku, ale prolínají se, splývají a každá z nich obsahuje jednotlivce každého stáří. Bylo by možné připomenout i celý ten úhrn úsilí, které vyžaduje učení se mateřskému jazyku, a dospět tak k závěru o nemožnosti všeobecné změny. A dalo by se pak připomenout, že takováto reflexe do praxe konkrétního jazyka nevstupuje, že mluvčí si do velké míry zákonů jazyka nejsou vědomi. A když si je neuvědomují, jak je mohou měnit? A i kdyby si jich vědomi byli, bylo by třeba si připomenout, že jazykové fakty žádnou kritiku nevyvolávají v tom smyslu, že každý národ je obecně s jazykem, kterého se mu dostalo, spokojen.

Tyto ohledy jsou důležité, nejsou však závažné věcně; spíše zdůrazníme následující ohledy, jež jsou podstatnější, bezprostřednější a na nichž všechny ostatní závisejí:

(1) — *Arbitrární povaha znaku.* V předchozím jsme museli připustit teoretickou možnost změny; v dalších úvahách nahlížíme, že ve skutečnosti tato arbitrárnost znaku sama chrání jazyk před každým pokusem usilujícím o jeho změnu. I kdyby si lidé byli jazyka více vědomi, což nejsou, neuměli by o něm diskutovat. Abychom totiž mohli o nějaké věci diskutovat, je třeba, aby se opírala o určitou rozumnou normu.^a Lze například debatovat o tom, zda monogamní forma manželství je rozumnější než polygamní, a uvádět důvody pro jednu i druhou. Je možné i diskutovat o určitém symbolickém systému, protože symbol má racionální vztah k označované věci (viz str. 98—9); ale u jazyka, systému arbitrárních znaků, tento základ chybí a s ním mizí i jakákoliv pevná půda pro // diskusi. Není žádný důvod, proč dávat přednost slovu *soeur* před *sister* (francouzsky a anglicky „sestra“), slovu *Ochs* před *boeuf* (německy a francouzsky „vůl“) atd.

(2) — *Množství znaků nutných k vytvoření libovolného jazyka.* Dosah této skutečnosti je značný. Systém písma složeného z dvaceti až čtyřiceti písmen lze v nejhorsím případě nahradit jiným. Totéž by platilo i o jazyku, kdyby obsahoval omezené množství prvků; jazykové znaky jsou však nespočetné.

(3) — *Příliš komplexní povaha systému.* Jazyk tvoří systém. Není-li, jak uvidíme, po této stránce zcela arbitrární a vládne v něm relativní rozumnost, pak se tu ale projevuje i neschopnost lidí ho měnit. Tento systém je totiž komplexním mechanismem a nelze ho pochopit jinak než reflexí; právě ti, kteří ho užívají denně, projevují jeho hlubokou neznalost. Takovou změnu si lze představit jen v důsledku zásahu specialistů, gramatiků, logiků

^a Pozn. překl. De Saussure v přednáškách přímo mluvil o tom, že jazyk se pro masu mluvčích stát předmětem diskuse nemůže ani tehdy, kdyby byla „uvědomělejší“ (tj. vědoma si jeho povahy), právě kvůli neexistenci normy v arbitrárním systému (Engler 1208 C).

atd., avšak zkušenost nám ukazuje, že podobné vměšování nemělo žádný úspěch.

(4) — *Odolnost kolektivní setrvačnosti vůči jakékoliv jazykové inovaci.* Jazyk je v každém okamžiku — a tento ohled je nadřazen všem ostatním — záležitostí všech. Je ve společnosti rozšířen a slouží jí, je čímsi, co každý jedinec užívá celý den.¹⁴⁸ V tomto ohledu ho nelze nijak s ostatními institucemi srovnávat. Předpisy určitého zákoníku, náboženské obřady, námořní signalizace atd. vždy zaměstnávají jen určité množství jednotlivců najednou a během vymezené doby; naproti tomu jazyka se v každém okamžiku účastní každý, a proto také je pod neustálým vlivem všech. Tento hlavní fakt k prokázání nemožnosti nějaké revoluce postačí. Ze všech společenských institucí nabízí jazyk nejmenší možnost využití iniciativy. // Se životem společnosti tvoří jediný celek, a tento život, sám o sobě přirozeně inertní, se projevuje především jako konzervační faktor.

Avšak prohlásit, že jazyk je produkt společenských sil, nestačí k tomu, aby se jasně ukázalo, že je nesvobodný. Musíme si připomenout, že je vždy dědictvím předchozího období, a musíme i dodat, že tyto společenské síly působí v závislosti na čase. Má-li jazyk stálou povahu, není to jen proto, že je vázán vahou společenství, ale i proto, že je umístěn v čase. Tyto dva fakty jsou neodlučitelné. Solidárnost s minulostí maří v každém okamžiku svobodu volby. Říkáme *člověk a pes*, protože se *člověk a pes* říkalo už před námi.¹⁴⁹ To v úhrnu jevu nebrání tomu, aby mezi těmito dvěma protikladnými faktory nebyla vazba: mezi arbitrární konvencí, v jejímž důsledku je volba svobodná, a časem, díky jemuž je tato volba ustálená. Právě proto, že znak je arbitrární, nezná jiný zákon než zákon tradice, a právě proto, že se zakládá na tradici, může být arbitrární.¹⁵⁰

§ 2. PROMĚNLIVOST¹⁵¹

Čas, který zajišťuje kontinuitu jazyka, má ještě jiný účinek, zdánlivě protikladný prvnímú: rychlejší či pomalejší změnu jazykových znaků. V jistém smyslu lze hovořit o neproměnlivosti i proměnlivosti znaku zároveň.¹⁵²

V konečném pohledu jsou oba fakty vzájemně závislé: // znak je vystavený pak proměně, protože trvá dál. V každé proměně však dominuje přetrvá-

^a Ed. Mýlili bychom se, kdybychom F. de Saussurovi vyčítali, že je nelogický či paradoxní, protože připisuje jazyku dvě protikladné kvality. Postavením dvou nápadných termínů proti sobě chtěl jen jasně naznačit to, že jazyk se mění, aniž ho sami jeho uživatelé mohou změnit. Lze to říci i tak, že je nedotknutelný, ale nikoliv neměnný.

vání dřívější matérie; zpronevěra vůči minulosti je jen relativní. Proto tedy se princip změny zakládá na principu kontinuity.

Změna v čase bere na sebe různé podoby, z nichž každá by vydala na důležitou kapitolu lingvistiky.¹⁵³ Aniž budeme zacházet do podrobností, podívejme se, co je třeba vydělit.

Především, nenechme se mýlit smyslem, který se tu přikládá slovu změna. Mohli bychom se domnívat, že jde zvláště o změny fonetické, které podstupuje označující, nebo o změny smyslu vztahující se k označovanému pojmu. Takové pojetí by nestačilo. Ať už jsou faktory změn jakékoliv, ať k nim dochází izolovaně nebo v kombinaci s jinými, vyústí vždy v *posun vztahu mezi označovaným a označujícím*.¹⁵⁴

Uvedme si několik příkladů. Z latinského *necāre* znamenajícího „zabít“ se stalo francouzské *noyer* s významem, který známe („utopit“). Změnily se tu jak akustický obraz, tak i pojem. Je však zbytečné lišit obě stránky tohoto jevu, stačí konstatovat globálně, že svazek mezi ideou a znakem¹⁵⁵ se uvolnil a že v jejich vztahu došlo k posunu. Jestliže místo srovnávání slova *necāre* z klasické latiny s naším francouzským *noyer* je postavíme proti *necare* z vulgární latiny 4. nebo 5. století, které znamená „utopit“, jde už o něco trochu jiného. Ale i zde, i když k významnější změně označujícího nedošlo, jde o posun vztahu mezi ideou a znakem.

Staroněmecké *dritteil* „třetina“ se vyvinulo v dnešní německé *Drittel*. V tomto případě se tento vztah, i když pojem zůstal týž, změnil dvojím způsobem: označující se modifikovalo nejen ve svém materiálním aspektu, ale i své gramatické formě; ideu slova *Teil* „díl“ už neimplikuje, je to jednoduché slovo. Tak // či onak jde vždy o posun vztahu.

[110]

V anglosaštině předpísemná podoba *fōt* „noha“ zůstala *fōt* (v dnešní angličtině *foot*), zatímco její plurál **fōti* „nohy“ se změnil ve *fēt* (dnešní anglické *feet*). I bez zřetele k ostatním změnám, které se tu předpokládají, je jisté jedno: došlo tu k posunu vztahu; mezi fónickou matérií a ideou se vytvořily jiné korespondence.¹⁵⁶

Jazyk je od základu neschopný se bránit proti faktorům, které vztah mezi označovaným a označujícím z jednoho okamžiku do druhého posunou. Je to jeden z důsledků arbitrárnosti znaku.

Ostatní lidské instituce — zvyky, zákony atd. — se všechny v různé míře zakládají na přirozených vztazích mezi věcmi; mezi užitými prostředky a sledovanými cíli je nutná shoda. Ani sama móda určující naše odívání není zcela arbitrární: nelze se více než do určité míry odchýlit od podmínek diktovaných lidským tělem. Jazyk naproti tomu není ve volbě svých prostředků omezován ničím, neboť je zřejmé, že nic asociaci libovolné ideje s libovolným sledem hlásek nebrání.¹⁵⁷

K opravdovému pochopení toho, že jazyk je čistá instituce, podtrhoval Whitney zcela právem arbitrární povahu znaku,¹⁵⁸ a tím i lingvistiku zorientoval podle její skutečné osy. Dospěl však jen na začátek a neuvědomil si, že tato arbitrární povaha jazyk od všech ostatních institucí radikálně odděluje. Lze to dobře pozorovat na způsobu, jakým se vyvíjí. Nic není komplexnějšího: protože je zároveň umístěn ve společnosti a v čase, nemůže na něm nikdo nic měnit, z druhé strany však arbitrárnost jeho znaků s sebou teoreticky nese volnost zakládat mezi fónickou matérií a idejemi libovolný vztah. Výsledkem je, že oba tyto prvky sjednocené ve znacích si v míře odjinud neznámé uchovávají svůj vlastní život, // a že se jazyk mění, či spíše vyvíjí pod vlivem všech těch činitelů, které mohou zasahovat buď hlásku nebo smysl. A je to vývoj osudový; neznáme příklad jediného jazyka, který by mu odolával. Na konci určitého období lze vždy konstatovat zřetelné posuny.

[111]

Platí to do takové míry, že lze tento princip ověřovat dokonce i na umělých jazycích. Kdo takový jazyk vytvořil, je jeho pánem jen do té doby, dokud se nedostane do oběhu. Od toho okamžiku však, kdy začne plnit své poslání a stává se věcí všech, se kontrola ztrácí. Pokusem tohoto druhu je esperanto; jestliže uspěje, unikne tomuto osudovému zákonu? Až skončí jeho počáteční období, vstoupí tento jazyk pravděpodobně do plného sémiologického života; bude se pak předávat dál podle zákonů, které se zákony zamýšlenými při jeho vzniku nemají nic společného, a vrátit se zpátky nebude již možné. Člověk předstírající, že sestavil neměnný jazyk, který potomstvo bude muset přijmout takový, jaký je, by se podobal slepicí snažící se vysedět kachní vejce: tento jazyk jím vytvořený by byl chťe nechťe stržen proudem, který unáší všechny jazyky.¹⁵⁹

Kontinuita znaku v čase, spjatá se změnou v čase, je principem obecné sémiologie; potvrzují to systémy písma, řeč hluchoněmých atd.

Avšak čím je dána tato nutnost změny? Třeba nám někdo vytkne, že jsme se v tomto ohledu nevyjádřili tak explicitně jako u principu neproměnlivosti: je to proto, že jsme nerozlišili různé faktory této změny. Je třeba je nahlížet v jejich různorodosti, abychom pochopili, k čemu jsou nutné.

Příčiny kontinuity jsou pozorovateli *a priori* dostupné, s příčinami změny napříč časem tomu však tak není. Bude prozatím lepší ustoupit od přesného popisu a omezit se na to, že budeme mluvit // o posunu vztahů obecně. Čas mění vše, a není důvodu, proč by se jazyk měl tomuto univerzálnímu zákonu vymykat.¹⁶⁰

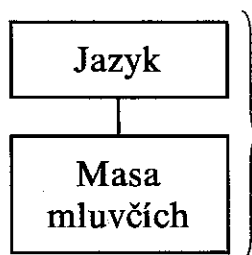
[112]

Shrňme si etapy našeho výkladu a uvedme je do souvislosti s principy stanovenými v úvodu.

(1) Především jsme v rámci celého jevu, jaký představuje řeč, rozlišili dva faktory: *jazyk* a *mluvu*; snažili jsme se přitom vyhybat se sterilním slovním

definícím. Jazyk je pro nás řeč minus mluva.^a Je to úhrn jazykových zvyků, které mluvčímu umožňují rozumět a dorozumět se.^b

(2) Avšak tato disciplína stále ještě ponechává jazyk vně jeho sociální reality, dělá z něj cosi neskutečného, protože z této reality zahrnuje jen aspekt jediný, aspekt individuální. K tomu, aby byl jazyk jazykem, je třeba *masy mluvčích*. Přes všechno zdání neexistuje nikdy vně sociálního faktu, protože to je jev sémiologický.¹⁶¹ Jeho sociální povaha je jedním z jeho vnitřních rysů; jeho plná definice před nás staví dvě neoddělitelné věci, jak ukazuje toto schéma:

^a Pozn. překl. Tento poměr všech tří pojmů (přestože to přesná formulace de Saussurova není) se objevuje až v zápiscích z třetího kursu, kde je k nim dodáno mimo jiné i: „Jazyk = psychické jádro (noeud = uzel) mezi ideou a znakem.“ (Engler 1284 C.)

^b Pozn. překl. Nesnadný poměr těchto tří pojmů, daný jejich neustálým vývojem, jehož různé vývojové etapy odrážejí i jednotlivé citace v C.L.G., vystihuje snad nejadekvátněji Koernerovo schéma (Koerner 1974, 233), zaměřené polemicky především proti Godelovi (Godel 1957, 149):

schopnost řeči

(předpoklad existence jazyka a tvorby mluvy, avšak vně vlastní lingvistiky)

[mluvní akt]	mluva	↔	jazyk
	(= 1: individuální realizace jazyka 2: zdroj jazykové inovace)		(= sociální konvence vytvářející systém znaků, který umožňuje kódování a dekódování mluvy)

řeč

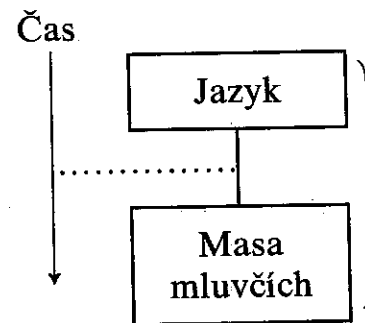
(= úhrn jazykových výrazů zkoumajícímu přímo nedostupný)

De Saussure rozlišil dichotomii *jazyk* — *mluva* (*langue-parole*) velmi pozdě, mluví o ní až r. 1911 v 3. kursu, kde se snaží napravit a rozlišit předchozí splývání (srov. např. jeho vlastní schéma na str. 50, které je z tohoto období, editory nepřejaté). V tomto posledním období se *řeč* (*langage*) mění už v cosi jasně nedefinovatelného a lingvistovi přímo nedostupného (srov. Engler 1282—6 D, C).

Za těchto podmínek je však jazyk jen životný, nikoliv žijící; uvažovali jsme totiž jen o sociální realitě, a ne o faktu historickém.¹⁶²

(3) Jelikož je jazykový znak arbitrární, zdá se, že takto definovaný jazyk je volným systémem, který lze libovolně organizovat a který výlučně závisí na určitém racionálním principu. Jeho sociální povaha, vzata sama o sobě, tomuto hledisku nijak zvlášť neodporuje. Kolektivní psychologie neoperuje pochopitelně s čistě logickou matérií; v úvahu je třeba vzít vše, co tuto rozumnost v praktických vztazích jednoho jednotlivce k druhému odsouvá. // [113] To však nám přesto nebrání v tom, pohlížet na jazyk jako na prostou konvenci, obměnitelnou podle libovůle zainteresovaných osob; brání nám v tom působení času, které se kombinuje s působením sociální síly. Vně jeho trvání není jazyková realita úplná a žádný závěr není možný.

Uvažujeme-li jazyk v čase bez *masy mluvčích* — předpokládejme, že určitý izolovaný jedinec žije několik století —, žádnou změnu možná nezjistíme; čas na něj nebude působit. Naopak, představíme-li si *masu mluvčích* bez času, neuvidíme zase účinek sociálních sil působících na jazyk. Máme-li spočívat v realitě, je tudíž třeba k našemu prvnímu schématu připojit znak naznačující průběh času:

Jazyk tudíž nemá volnost, neboť čas umožňuje sociálním silám, jež na něj působí, aby svůj účinek projevíly. Tak dospíváme k principu kontinuity, který tuto volnost ruší. Kontinuita však nutně implikuje změnu, větší či menší posun vztahů mezi označujícím a označovaným.